

Strausz Erzsébet

SZEMELVÉNYEK A LIBERÁLIS RETORIKA KÉPZELETBELI KÉZIKÖNYVÉBŐL: IRAK-NARRÁCIÓK

Az emberi test sérülékeny, legyen szó akár a sajátunkról, akár másokéről. Ez a biológiai tulajdonság univerzális, megkérdőjelezhetetlen tény, így ilyen minőségében nem képezi politikai vita tárgyát. Ez a Giorgio Agamben által „puszta életnek” (*zoē*) nevezett szféra viszont kétségkívül egyre inkább a politika tárgya, hiszen ellentétben a természeti létezés és a politikai élet (*biosz*) klasszikus, poliszbeli elkülönülésével, a modern demokrácia legfontosabb megkülönböztető jegye a klasszikus demokráciához képest az, hogy magát kezdetlől fogva a *zoē* védelmezőjének és felszabadítójának tekinti, kitartóan törekedve a puszta élet politikáivá alakítására, a *zoē biosz*ának fellelésére.¹ A vita ott kezdődik, ahol a politikai hatalom korlátja is megjelenik: az emberi szabad cselekvés (*agency*) alapvető feltételének, a hatalom beavatkozásától való mentesség mibenlétének meghatározásával, vagy a kérdést megfordítva: annak a vizsgálatával, hogy milyen körülmények között szűnik meg az emberi élet az alapvető emberi jogok alanyának lenni.² Minden hatalmi diskurzusnak rá jellemző sajátossága, hogy ezt a kérdéssel megkezdett választ meg, de még inkább az, hogy a problematikát mivé alakítja. Foucault szerint ugyanis a *gouvernementalité* fogalmával legjobban leírható modern kormányzás meghatározott politikai racionalitás mentén, tudatosan definiálja és konstruálja meg a hatáskörébe vonni kívánt (egyébként nem szükségszerűen létező) problémacsoportokat, amelyeket társadalmi szinten bizonyos szabályozó, optimalizáló, normalizáló technológiák segítségével érvényesít, realizál.³ Ez a társadalmi viszonyokat hajszalerekként behálózó, decentralizáltan érvényesülő adminisztratív hatalomgyakorlás működésére nézve instrumentális: eszközeit stratégiaileg, céljainak megfelelően használja, nem a hatalom metafizikai, kényszerítő erejének engedelmességgel cselekszik. Elvi síkon ebben az olvasatban nem merül fel a kormányzati cselekvés erkölcsi dimenziója, a jó vagy az igazságos kormányzás követelményének való megfelelés. A morális alapú érvelés, feltételezzük, a modern hatalmi racionalitás szolgálatába rendelt eszközként, retorikai fo-

¹ Lásd Giorgio AGAMBEN: *Homo Sacer, Sovereign power and bare life*, ford. Daniel Heller-Roazen, Stanford UP, Stanford, 1998, 1, 9.

² Vö. Judith BUTLER: *Precarious Life. The Power of Mourning and Violence*, Verso, New York – London, 2004, 57.

³ Michel FOUCAULT: *Society must be defended: lectures at the Collège de France 1975–76*, szerk. Mauro Bertani – Alessandro Fontana, Picador, New York, 2003, 240–242.

gásként, technikaként jelenik meg, nem pedig az agambeni *zoē* tartományára vonatkozott szubsztantív igazságigényként. A hatalmi gépezet működésének kritikai vizsgálatában tehát a hangsúly a miért? helyett a hogyan? kérdésre, az egyes kormányzati célok és az emberi kreativitás termelte kimeríthetetlen technológiaarzenál összekapcsolódásának mi-kéntjére helyeződik: azt keressük, hogyan válik a „puszta élet” nemcsak a politika tárgyává, de eszközévé is, hogyan változik a lét törekénységének retorikai megjelenítése a politikai céloknak megfelelően, azaz melyik *biosz* milyen *zoēt* konstruál.

Az iraki háború és a vele kezdettől fogva összekapcsolódó erőszak diskurzusa az idő múlásával és a katonai kudarcok szaporodtával ugyan megosztotta mind az amerikai közvéleményt, mind az értelmiséget, mégis úgy tűnik, a kritika valójában inkább a Bush-kormány ténykedése ellen irányul, mint az Irakkal szemben folytatott háború legitimitására való rákérdezést segíti elő. Ahogy Judith Butler látja, az Amerikai Egyesült Államok leküzdendő problémáinak egy részét éppen az okozza, hogy a liberálisok, csendesen felsorakozva a háború mögött, részben maguk is hozzájárultak annak a racionalitásnak a kialakításához, amely megakadályozza, hogy az amerikaiak által elkövetett erőszakot terrorizmusnak nevezzük. Nemcsak a konzervatív republikánusok nem akarnak „okokról” hallani. Az „igazságos háborút” támogató liberális baloldal sem akar „ekszkúzyikokat”.⁴ Gramsci fogalmaival élve: a Bush-kormány terrorizmus elleni harca, magát domináns ideológiává kinőve, a társadalom különböző rétegeit bejárva kitermelte a hegemoniája megtartásához szükséges „organikus értelmiségi” réteget is, melynek tagjai társadalmi funkcióként, az egyes társadalmi osztályok között közvetítve intellektuális tevékenységükkel működnek közre a hatalmi status quo megőrzésében.⁵

Az amerikai háborús gépezet két, nagy szakmai presztízzsel rendelkező, (a jelen cél érdekében önkényesen kiemelt) retorikai fogaskerekének tüzetesebb szemügyre vételével a fenti folyamat jól illusztrálható. Mainstream jogtudósok kommentárjaikon és blogjaikon keresztül közvetlenül az amerikai népet szólítják meg könnyen fogyasztható, jól érthető, együttgondolkodásra és praktikus megfontolásokra sarkalló egypercesekkel. Anne-Marie Slaughter, a Princeton Egyetem Woodrow Wilson School of Public and International Affairs dékánja, valamint Michael Ignatieff, a Harvard Egyetem Carr Center for Human Rights Policy igazgatója, a kanadai képviselőház liberális képviselője soraiból ilyen módon az iraki háború liberális retorikai kézikönyve bontakozik ki, amelynek egységet teremtő ge-

⁴ Lásd Judith BUTLER: *Explanation and Exoneration or What We Can Hear*, *Social Text* 20. (2002), 180.

⁵ Vö. Edward W. SAID: *Representations of the Intellectual*, Vintage, New York, 1996.

rincét az aktuális helyzet kávé mellé szervírozott napi elemzésén keresztül a jog és a politika alapvető viszonyának legitimációs célú definiálása adja meg. A liberalizmusnak ugyanis több fajtája létezik, Gerry Simpson értelmezésében például megkülönböztethetünk egy klasszikus, toleráns, sokféleségre nyitott, objektív kritériumokkal operáló (ENSZ) karta-liberalizmust, illetve egy újfajta, az illiberálissal szemben intoleráns, moralizáló liberális antipluralizmust.⁶ Slaughter és Ignatieff normatív tartalmú, a jelenlegi hatalmi rendszerre vonatkoztatott eszmefuttatásai helyüket ugyan az utóbbi kategóriában jelölik ki, érveléseik szerkezete, a materiális és a spirituális (erkölcsi) racionalitás, a pragmatikus partikularizmus és az univerzalizmus, a szabály és a kivétel, a sok és az egy, illetve a kontinuitás és a diszkontinuitás ellentétpárjai mentén dekonstruálható retorikai stratégiáik mégis legalább annyira a kategorizálás és a különbségtétel sokféleségére és stratégiai alkalmazására, a hatalmi diskurzus érvényre juttatásának különböző lehetőségeire hívja fel a figyelmet.

Biosz

Az iraki háború jogszerűsége és legitimitása mind az amerikai offenzíva előtt, mind azt követően heves vita tárgyát képezte, különös tekintettel a nemzetközi jog szabályai, az állami gyakorlat és a megváltozott politikai helyzet értelmezési összhangjának megteremtését illetően. Nemzetközi jogi szempontból jól feltérképezhető skálán mozognak a pro és kontra nézetek aszerint, hogy a fegyveres erő nemzetközi alkalmazásának korlátozását legfőbb céljai között tudó 1945-ös ENSZ Alapokmány önvédelemre bizonyos keretek között mégis lehetőséget adó 51. cikke vagy más rendelkezése alkalmazható-e a Bush-adminisztráció által indított offenzívára Irakkal szemben. Az érvelésnek több szintje is létezik, gondoljunk csak a háború preemptív vagy preventív természetét illető retorikai polémiaira.⁷ A legszigorúbban restriktionista nézetek szerint önvédelem csak konkrét, kétséget kizáróan azonosítható támadásra adott válaszreakció lehet, jelen esetben ez a követelmény hiányzik Irak oldaláról. Valamivel nagyobb akadémiai támogatottságnak örvendő nézetek szerint preemptív (megelőző) támadásra sor kerülhet közvetlenül fenyegető veszély esetén is, ami a Carolina-esetben megfogalmazott önvédelem-definíció alapján olyan azonnali, mindent elsöprő szükségszerűséget jelent, amely más eszközök igénybevételére nem hagy lehetőséget, és megfontolásra sincs idő.⁸ A legnépszerűbb példával élve ilyen helyzetben volt az 1967-es hatnapos háborúban a határon masírozó egyiptomi és szíriai had-

⁶ Gerry SIMPSON: *Two liberalisms*, *European Journal of International Law* 12. (2001), 543.

⁷ A preventív illetve preemptív fogalmak elhatárolásáról lásd Whitley KAUFMAN: *What's wrong with Pre-emptive War? The Moral and Legal Basis for the Use of Preventive Force*, *Ethics and International Affairs* 19. (2005), 23–38.

⁸ Lásd Malcolm N. SHAW: *Nemzetközi jog*, szerk. Valki László, Osiris, Budapest, 2002, 687.

erő szorításában először támadó Izrael. A hagyományos, szuverén államok között vívott preemptív önvédelem alapján indított háború igazolása némi egyszerűsítéssel egy definíciós probléma: volt-e az Amerikai Egyesült Államokat közvetlenül fenyegető veszély Irak részéről? A preventív (megakadályozó) háború fogalma ebben a kontextusban tartalmilag egy lépéssel korábbi mozzanatra vonatkozik: a pusztán potenciális veszély és annak (fenyegetővé válásának) megakadályozására irányul, tehát fogalmilag kizárja az elsősorban reaktív önvédelem lehetőségét. Ebben az esetben az ENSZ Alapokmány 1., 2(5), 50. cikkei alapján megakadályozó céllal az egyes államok helyett a Biztonsági Tanács cselekedhet, ha úgy dönt, hogy az adott helyzetben a nemzetközi béke megőrzése így érhető el. Egy preventív-preemptív, valamint unilaterális-multilaterális tengely mentén megrajzolható mátrixban a Bush-kormány háborúja tehát a jogszerű unilaterális önvédelem és a multilaterális prevenció között a jogszerűtlen unilaterális prevenció tartományába esik.

Retorikai szempontból ez a jogilag sajátos helyzet a hivatalos kommunikációban elmentmondásos nyilatkozatokot szült, egyszerre hangsúlyozva a hagyományos, államok közötti hadviselés kereteibe illeszthető „önvédelem” szükségességét, valamint a helyzet újszerűségét és súlyosságát kiemelő, egy nem állami, nem lokalizálható ellenféllel való szembenállást: a terrorista támadás potenciális bárholóságát.⁹

Az újszerű és a konvencionális közötti ellentmondás tudományosan megformált feloldására példa Anne-Marie Slaughternek az Irak elleni offenzíva megindítása előtti napon, 2003. március 18.-án a Financial Times hasábjain megjelent írása, amelyben a Bush-adminisztráció tervezett lépését „illegálisnak, de legitimnek” nevezi. Illegális, mert az ENSZ jóváhagyása nélkül történik, legitim viszont, mert a nemzetközi közösségnek az ENSZ Alapokmányban szentesített, a fegyveres erő használatának korlátozására vonatkozó elvek alapján érdeke Irak lefegyverzése.¹⁰ Ezen a ponton egy formális szempontot győz le egy közösségi támogatottsága miatt magasabb érvényűnek tekintett elv, hiszen a formalitás követelménye az ENSZ utólagos jóváhagyásával is teljesülhet. Irak Amerika általi lefegyverzésének egyoldalú kivitelezése persze nehezen képzelhető el a klasszikus nemzetközi jog másik alappilléreinek számító szuverén egyenlőség tanának áttörése, de legalábbis átértelmezése nélkül. Slaughter korábbi tudományos munkásságában többször feltűnik a „szuverenitás kényszerzubbonyaként” aposztrofált jelenség, amely, beszorítva az esetleges alternatív megközelítések mozgásterét, nem teszi lehetővé a nemzetközi jogban az egyes államok közötti belpolitikai tulajdonságok alapján való különbségtételt.¹¹

⁹ Vö. Katie Rose GUEST: *The Ideology of Terror. Why We Will Never Win the „War”*, The Journal of American Culture 28. (2005), 370–371.

¹⁰ Anne-Marie SLAUGHTER: *Good Reasons for Going around the UN*, Financial Times 2003. március 18.

¹¹ Lásd Anne-Marie SLAUGHTER: *International Law in a World of Liberal States*, European Journal of International Law 6. (1995), 1–39; Uő.: *A New World Order*, Princeton UP, Princeton, 2004.

Míg a korábbiakban erre a demokratikus államok egymás közti békés viselkedésének jobb magyarázata (*democratic peace theory*) és ennek normatív következményei szempontjából lett volna szükség, jelen esetben a szuverenitás univerzális fogalmának áttörése a demokratikus államok nem-demokratikus ellenfelei leküzdésének témakörében vetődik fel. Mindez a retorika szintjén egy kettős érvrendszer mentén történik: 1. A nemzetközi jog elméleti és gyakorlati fejlődéstörténetén keresztül „a védelem felelőssége” elvének ontológiai és elméleti megalapozása, majd ennek „a megakadályozás kötelessége” elvéként a biztonságpolitika területére való transzpolálása.¹² 2. „A megakadályozás kötelessége” elvének az adott helyzetre való alkalmazását elősegítő ténymegállapítás, amely szerint a szeptember 11-i terrortámadás a megváltozott világpolitikai viszonyokra hívja fel a figyelmet, amelyek miatt nem várhatunk addig, amíg a veszély (a preemptív önvédelem megfelelő igazolásához) közvetlenül fenyegetővé válik, mert addigra már túl késő lesz. A hatékony megakadályozás érdekében még a fenyegetés közvetlenné válása előtt kell támadni.¹³

Ez utóbbi környezeti „szükségszerűség” azt mutatja, hogy a világ megváltozott, és az azt vezérlő régi nemzetközi szabályok egy része tartalmilag elégtelenné vált. Kedvező fordulat viszont, hogy ez a szubsztantív szegénység átmeneti: folyamatos és szerves fejlődés által a szabályok alkalmazkodnak az új politikai viszonyokhoz. A nemzetközi jog például individualizálódott, hangzik az érvelés, mivel az államok egységes aktorokként való elméleti megjelenítése az idők során diszgregálódott, eljutva így először a kormányok és társadalmak, majd a vezetők és egyének nemzetközileg releváns megkülönböztetéséig. Ez a genealógiai okfejtés két fontos következményt és egyben követelményt von magával: a civilek sérthetetlensége emelkedjen a nemzetközi jogban alkotmányos szintre, valamint az ezt nem garantáló vezetőket és rezsimjük tagjait nemzetközileg felelősségre lehessen vonni.¹⁴ A nemzetközi szakértői bizottság által kidolgozott „védelem felelőssége” (*a responsibility to protect*) elv ontológiai prioritása az egyes egyén: a világ megváltozott, és ezt a bőrünkön érezzük. De a legfontosabb, hogy jogunk van nem érezni: a szakértői definíció szerint az ENSZ tagjainak ugyanis kötelessége, hogy állampolgárai életét, tulajdonát, alapvető jogait megvédje, és ha ezt elmulasztja vagy nem képes biztosítani, a nemzetközi közösség felelőssége, hogy beavatkozzon.¹⁵

Ez, a szuverenitást feltörő, humanitárius alapokon nyugvó felelősség és a környezeti szükségszerűség tényének találkozása hozza létre „a megakadályozás kötelességét” (*a duty to prevent*), amely – a jogi érvelés praktikus biztonságpolitikai extrapolációjaként – a megfe-

¹² Lásd Anne-Marie SLAUGHTER: *Rogue Regimes and the Individualization of International Law*, www.nesl.edu/lawrev/vol136/4/slaughter.pdf; Lee FEINSTEIN – Anne-Marie SLAUGHTER: *A Duty to Prevent*, *Foreign Affairs* 2004. január-február, 136–151.

¹³ Lásd: *The Best Defence*, kerekasztal-beszélgetés, 2005. május 26.

¹⁴ Vö. SLAUGHTER: *Rogue Regimes*, 816–820.

¹⁵ Lásd FEINSTEIN–SLAUGHTER: *l. m.*, 137.

lelő belső fékek és egyensúlyok nélküli belpolitikai berendezkedésben abszolút hatalommal bíró vezetők tömegpusztító fegyverekhez való hozzájutását gátolná meg, mert a megfelelő kapacitáshoz társuló gonosz szándék egészen biztosan civil életet követel, akár Irakban, akár a világ bármely más részén. A folyamatosan fejlődő jog aktuális helyzetének megállapítása és gyakorlati továbbgondolása segítségével tehát lokalizáljuk Szaddám Huszeint a politikai horizonton, majd tömegpusztító fegyverei hírére és kegyetlen múltjára hivatkozva az elvek és a katonai erő egyesített erejével elmozdítjuk. Együtt, mert Slaughter szerint ehhez a nemzetközi közösség együttes fellépése kell. De mit lehet tenni akkor, ha az ENSZ működése, csakúgy, mint a szabályok, melyekre épül, mára elavulttá vált? Meg kell reformálni, de az új szabályok formális elkészültéig marad az antiformalista kézi vezérlés, mert a Bush-kormány jól látja, hogy néhány kirívó esetben csak rezsimváltással lehet a nemzetbiztonsági kérdéssé vált emberi biztonságot garantálni.¹⁶ A szükség törvényt bont, de alkot is: Amerikának szüksége van a nemzetközi jogra, mert (összhangban a liberális politikatudomány mai állásával) az ínyére való nemzetközi együttműködés úgy hatékony, ha a felek magukat hitelesen elkötelezve biztosítják egymást szándékaik tisztességességéről. A jog a rendezett nemzetközi kapcsolatok elengedhetetlen eszköze, még ha kikényszeríthetősége kérdésességénél fogva messze nem tökéletes is. Az Egyesült Államok pedig elég nagy hatalommal rendelkezik ahhoz, hogy a terrorizmus elleni politikai szükséghelyzetben érdekeinek megfelelően alakítsa és használja ezt az eszközt: Amerika ne uralja, hanem vezesse a világot, ezt viszont csak a jog által teheti, nem annak ellenében. A Bush-kormány ott hibázik, hogy nem ismeri fel: a nemzetbiztonság kontra nemzetközi jog hamis dichotómia; az önként vállalt multilateralizmus a legitim illegálist legálissá teheti, a kivételből szabályt kovácsolhat.¹⁷

A politikai társasjátéknak meg nem szűnő realitásai és az ahhoz alkalmazkodó jog keresztmetszetében elhelyezkedő univerzális igényekkel operáló pragmatikus kalkuláció több szempontból élesen szemben áll Michael Ignatieff érvrendszerével. A nagy intellektuális és morális vihart kavaró *The Burden* című, 2003 januárjában megjelent írásában Ignatieff egyértelműen a háború mellett foglal állást, amikor is az Irak megtámadása mögötti problematikát – szemben a slaughteri idealisztikus pragmatizmussal – realista, ám erkölcsi érvektől mégsem mentes alapokra fekteti. Kezdi mindezt azzal, hogy rávilágít egy retorikai elkendőzésre: az Amerikai Egyesült Államok, bárhogyan is igyekszünk nem így nevezni, egy *de facto* birodalom. Tehát nemcsak a világ legnagyobb hatalommal bíró állama, hanem egy imperiális feladatokat ellátó modern „empire lite”, amely a demokrácia, az emberi jogok és szabad piac terjesztésének nemes céljaihoz történetesen a

¹⁶ Anne-Marie SLAUGHTER: *A Chance to Reshape the UN*, The Washington Post 2003. április 13.

¹⁷ Anne-Marie SLAUGHTER: *Leading Through Law*, The Wilson Quarterly 27. (2004/4.).

világ legnagyobb haderejével rendelkezik.¹⁸ Ez a birodalmiság öntudatlan, definiálatlan állapotot jelent, az amerikai népet alkotó szabadságszerető embereket. Vagyis ezt tette egészen a szeptember 11-i terrortámadásig, mert attól kezdve nincs többé ártatlan választás a köztársaság jótékony fátylának fellebbentését illetően. Már nem az a kérdés, hogy a birodalmiság felvállalásával megőrizhetőek-e a köztársasági erények egy ilyen cudar világban, sokkal inkább az, hogy a túlélés lehetséges-e birodalmi politika nélkül. Ignatieff szerint az Irak elleni offenzíva erős lábakon áll. Először is, a politikai realitáson. Egy birodalom az érdekeiben álló világrend kikényszerítése során maga alkotja a szabályokat, vagy bújik ki alóluk. Amerika unilaterálisan cselekszik, ha kell; multilaterálisan, ha akar. Az amerikai nemzetbiztonsági szempontból fontos iraki rezsimváltás birodalmi feladatának útjában tehát nem áll külső akadály, a jogszerűség követelménye nem eleme a birodalmi problémahalmaznak. A második láb az erkölcsi realitás. Áthidalandó azt a morális kérdést, hogy vajon az Egyesült Államok saját szabadsága egyben kötelezettséget is jelent-e számára a határain kívüli területek szabadságának megvédelmezésére, tényként kezelendő, hogy sok nép köszönheti az elnyomás alóli felszabadítását Amerikának. A nemzeti siker egyetlen fenntartható modellje a demokrácia és a szabad piac együttese, amelynek exportjáért egy messianisztikus szerepet vállaló elnök sokat tehet – egy erkölcsileg védhetetlen pozícióban lévő zsarnok pedig nem bújhat a szuverén egyenlőség pajzsa mögé. A harmadik indok a történelmi szükségszerűség. Irak végső soron egy Franciaország és Nagy-Britannia által összefoltozott, születésétől erőszakkal összetartott imperiális fikció, szükséges láncszeme az egész közép-keleti régió stabilitásának. Nem véletlen, hogy a gazdasági szankciókkal történő elszigetelés nem vezetne célra: egy erőszak uralta államban, ha sikerül is a tömegpusztító fegyverek használatát megakadályozni, azok fejlesztését és továbbadását nem lehet ellenőrizni.

Persze mindig alaposan meg kell vizsgálni azt is, hogy a birodalmiság szereplő terhe mibe kerül. A régió újrendezése nem csekély hosszútávú diplomáciai, katonai és gazdasági költségekkel jár. Erkölcsileg a jó és rossz közötti választás lehetőségének eleve tragikus vesztesége feletti agóniában a két rossz közötti döntés árával szembesülünk: a helyén hagyni egy emberi jogokat sárba tipró zsarnokot, vagy felszabadítani egy nemzetet – ártatlan emberéletek elvesztése árán is. Ignatieff szerint a kisebb rossz mégiscsak a háború, hiszen minden megoldás jobb, mint egy második 9/11. A terror legyőzéséhez erőszak kell, még ha ezt nem szívesen halljuk is egy demokráciában. A jog uralmának következetes érvényesítése túl szélesre tárja az ajtót a terroristák előtt, a jogrend teljes feladása viszont a legértékesebb demokratikus intézményeket árulja el. Elkerülhetetlen tehát, hogy magunk is gonosszal üzérkedjünk: határozatlan ideig fogva tartsunk, kény-

¹⁸ Michael IGNATIEFF: *The Burden*, New York Times Magazine 2003. január 5.

szervallassunk, orgyilkoljunk vagy megelőző csapást mérjünk – a kérdés csak az, hogy ezeket a jogszerűség alóli kivételeket a szabad intézményeink szigorú ellenőrzése alatt tudjuk-e tartani. Ha ez sikerül, akkor mindez vállalható, bár kezünk piszkossá válik.¹⁹

Egy évvel az offenzívát követően a Bush-adminisztráció kritikája természetesen elkerülhetetlen, mert tömegpusztító fegyverek híján a nemzetbiztonsági érv megrogyott, az amerikai életek fogynak, az iraki nép pedig nem úgy viselkedik, mintha éppen a demokrácia előszobájában toporogna. Nem a Bush-kormány hibázott – mert a politika mindig az aktuális megegyezés kérdése –, hanem azok, akik támogatták. Ignatieff belátja, kár volt bízni egy olyan kormányban, amelynek nem teljesen megbízhatóak a szándékai, hiszen ha a Bush-adminisztráció komolyan törődött volna az emberi jogokkal, tudhatta volna, hogy egy invázióhoz az azt követő megszállást és demokratikus átalakítást is tervezni kell. Ám ha nem tettünk volna semmit, akkor a Szaddám Huszein uralma alatt szenvedő iraki nép viselné az elnyomás minden emberi terhét – ezt figyelembe nem venni egyenlő a háború erkölcsi dimenziójának megkerülésével. A tanulság, hogy a szándékok valóban alakítják a következményeket: nemcsak a beavatkozásra okot szolgáltató sötét múltú és jelenű Huszein esetében, ahol a rossz szándék, rossz következmény premisszaként funkcionál, hanem az egyébként támogatott szándékú Bush-kormányt illetően is.²⁰ A definiálatlan szándék balul üt ki; Amerika azt hitte, működő államot vesz át, de a problémát utóbb mégsem a humanitárius kihívás, hanem az iraki fegyveres ellenállás okozta. Ha az egyetlen védhető oka az amerikai jelenlétnek Irakban mára a demokratikus intézmények létrehozása maradt, akkor nem az a fontos, hogyan tudná Amerika minél előbb kivonni a csapatait. Irakban szabad választások voltak, mégis katasztrófális az ország állapota. Ignatieff stratégiát vált: ki mondta, hogy a szabadság nem tud rémisztő is lenni? Minden szabad népnek joga van ahhoz, hogy önmagát kormányozza, de a realizált politikai forma, ahogy számos felszabadított kolónia esetében történt, mégis könnyen zsarnokságba torkollhat. Jelen esetben Amerikának módjában áll eldönteni, hogy polgárháborút vagy stabil demokráciát maga mögött hagyva felel-e majd a feláldozott emberéletekért.²¹

ζοē

A fentiekben bemutatott módon az iraki háború politikai legitimitását univerzális jogi kötelezettségek és pragmatikus realitások keresztszétében megragadó slaughteri érvrendszerben, valamint Ignatieff morális realizmusának teher-retorikájában az offenzíva

¹⁹ Michael IGNATIEFF: *Lesser Evils*, New York Times Magazine 2004. május 2.

²⁰ Michael IGNATIEFF: *The Year of Living Dangerously*, New York Times Magazine 2004. március 14.

²¹ Michael IGNATIEFF: *The Uncommitted*, The New York Times 2005. január 30.

legitimitásbeli diszkontinuitása a szükségszerűség fogalmának bevezetésével tompul, s válik az elfogadott hatalmi diskurzus részévé. Ahogy David Kennedy kritikai munkásságában megállapítja, a heterogenitás mindig veszélyt jelent a pragmatikus, racionalizáló vezetési stílusok univerzalizmusára éppúgy, mint az univerzális erkölcsi igényekre. Ebben az esetben az előbbin az erkölcs visszahozása, az utóbbin a kicsit több pragmatizmus segíthet.²² Anne-Marie Slaughter és Michael Ignatieff érvelésében jól követhető a racionalizáló elme működése a politika által befogni kívánt területeken, amely kiterjeszti igényét a „puszta élet” tömeg- és egyén-szintű megnyilvánulásaira is. Foucault szerint a modern ellenőrző társadalom egyik sajátossága, szemben a diszciplináris társadalommal, hogy az embert nem mint egyes élő egyént, hanem mint populációt, tömeget kezeli, szabályozza, ez az úgynevezett biopolitika. A normalizáló, racionalizáló hatalom alanyként megjelenő társadalom védelme érdekében a hatalomnak el kell döntenie, hogy hol van az a cezúra a biológiai kontinuumban, amely elválasztja a fenntartani kívánt saját és az elpusztítani rendelt ellenséges populációkat egymástól. A tömegként kezelt társadalomban ugyanakkor mindvégig megmarad az egyénekre bonthatóság kritériuma; a produktivitás, születés, halálozás általános, statisztikai szabályozásával szemben a hatalom végpontját a legpartikulárisabb összetevő szintje, az egyes egyén, pontosabban annak halála jelenti.²³

A szerzőink retorikájában megjelenő, a hatalom preferenciáit kifejező humanizmusmotívum ugyanezt a biopolitikai logikát tükrözi, bizonyos szempontokból különbséget téve, más szempontokból egyenlőségjelet látva nép és nép között, ugyanakkor a tömeg egyénekre bontása terén mindketten elméleti nehézségekbe ütköznek.

Michael Ignatieff például egy, kifejezetten a kínzás kérdését tárgyaló írásában, korábbi álláspontjával ellentétben a következőképpen érvel. A kínzást és a kényszervallatást az emberi jogi aktivisták szerint természeténél fogva nem lehet elválasztani: mindkettő morális folytonosságot képezve az emberi test és lélek sanyargatásának ugyanazon skáláján helyezkedik el. A jog viszont különbséget tesz: a kínzás jogellenes, a kényszervallatás jogszerű, tehát megengedett. Elmosni a határokat és teljes mértékben megtiltani mindenfajta kegyetlen vagy embertelen bánásmódot morális perfekcionizmus lenne. A világ azonban nem ilyen, mert létezik a szükséges rossz esete. A probléma valójában menedzseriális típusú: intézményileg nem valósítható meg a kényszervallatás úgy, hogy az egészen biztosan ne fajuljon kínzássá, hiszen technikailag nem lehetséges felsorolni az egyik vagy másik kategóriába tartozó eszközöket. Pragmatikus ellenérv, hogy a kényszervallatás működik: potenciálisan kiemelt jelentőségű információ forrása lehet, aminek a Bush-kormány többszörösen bizonyítottan hiányában van. Az elvi szintű ellenérv: a csekély

²² David KENNEDY: *Two Sides of the Coin. Human Rights Pragmatism and Idolatry*, www.law.harvard.edu/faculty/dkennedy/speeches/TwoSidesoftheCoin.pdf.

²³ FOUCAULT: *I. m.*, 240–243, 255.

számú egyén kára a közösség biztonságához járul hozzá. Ignatieff fő argumentuma viszont az, hogy a demokrácia abszolút hatalmat korlátozó politikai identitása az a faktor, amely nem teszi lehetővé, hogy a hatalom emberi cselekvőképességüktől jogszerűen megfossza a saját alanyait. És ez fontosabb az információhiány esetleges negatív következményeinél, akár egy második 9/11 emberi és materiális költségeinél is.²⁴

A szabad emberi cselekvőképesség mint *agency* fontossága hangsúlyos Ignatieff akadémiai munkásságában is, ahol az emberi jogok nem mint az emberi természettel vagy méltósággal kapcsolatos metafizikai alapú igények jelennek meg, hanem az emberi cselekvési szabadság mértékeként. Az alapján van szükség rájuk, hogy tegyenek valamit az emberi lényekért: garantálják politikai alanyiségük minimumát. Ez a mindenkit megillető univerzális, a hatalom korlátjaként felfogható minimum lényegénél fogva egy közös nyelv, amely tartalmát illetően mindig politikai vita tárgya, ezért helytől és időtől függően mást és mást jelent. Ignatieff emberi jogi realizmusa szerint a jog tehát deliberatív politika, nem pedig bálványimádásszerű hit.²⁵ Ez az érvelés összhangban van a modern biopolitikai társadalom hatalom-képével: a hatalom mint társadalmi viszony jelenik meg, amelynek alkotóeleme maga a szubjektum is, mivel csak a választás lehetőségével rendelkező szabad egyének cselekedhetnek a hatalomnak megfelelően vagy annak ellenében.²⁶ Ebben a kontextusban egy morális individualizmuson alapuló retorikának valóban problémát okoz az azonosítható, megszámlálható, csekély számú egyénnel szemben tanúsított kínzás vagy kényszervallatás, amely egyben a hatalom általi politikai alanyiségük végét, politikai halálukat jelenti. Ezzel szemben sokkal inkább elfogadható a tömegek vagy akár az egyén biológiai halála, hiszen az előbbi a biopolitika természetes folyamata, a másik a biopolitika diskurzusán kívül eső, megszólíthatatlan random faktor, a hiba rendszerben. Ignatieff érvelésének önpusztító magva ezen a ponton helyezkedik el: az egyén és szabadsága ontológiai elsőbbségének normatív vonzata kifejezetten lehetővé teszi, hogy az elnyomott tömegek felszabadítása mind maguk a kedvezményezettek, mind más népek ártatlan életébe kerüljön. Irak megtámadásában az iraki nép felszabadítására való hivatkozás pont az emberi jogok deliberatív természetét tagadja, mivel kizárja a sajátjától különböző hatalmi racionalitások legitim érvényesülését. Vagy az emberi jogoknak mégis kell hogy legyen egy politikán felülemelkedő, normatív tartalmú megkérdőjelezhetetlen alapja.

Anne-Marie Slaughter idealisztikus pragmatizmusa a kínzás kérdését illetően egyértelmű erkölcsi dimenziót kap, amikor kifejti, hogy a jog uralmának, hatalmat korlátozó természe-

²⁴ Michael IGNATIEFF: *If Torture Works...*, Prospect Magazine 2006. április.

²⁵ Lásd Michael IGNATIEFF – Amy GUTMANN: *Human Rights as Politics and Idolatry*, Princeton UP, Princeton, 2003, 54–58; Anthony DWORKIN: *Human Rights Realism. A Review of Michael Ignatieff's Recent Book, Human Rights as Politics and Idolatry*, http://writ.corporate.findlaw.com/books/reviews/20011019_dworkin.html.

²⁶ Lásd Michel FOUCAULT: *The Subject and Power = UŐ.: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, szerk. Hubert L. Dreyfus – Paul Rainbow, The University of Chicago Press, Chicago, 1982, 208.

tének kifejezett erkölcsi célja van: a jog nem felhatalmazást jelent, hanem korlátot a legrosszabb elemi ösztöneinken. Az emberek természetüknél fogva esendők, ezért külső kényszerre van szükségük ahhoz, hogy szabadságukkal élni tudjanak. Ha katonáinkat kegyetlenkedésre utasítjuk, éppen azt az erkölcsi tartást biztosító féket vesszük el tőlük, amire hazafias büszkeségüket építhetik. A Bush-kormány kijelentése, hogy a genfi konvenciók nem alkalmazhatók a terror elleni háború fogvatartottjaira, a jog betűjének egyértelmű kiforgatását jelenti. Amerika nemzeti lelke és identitása ugyanis a jog szerinti és a joggal való éléshez szükséges mélyebb önfegyelmen nyugszik.²⁷ Slaughternek a kínzó – kínzást elszenvedő viszonyból az elkövető amerikai katonát kiemelő érvelésében tehát az derül ki, hogy a jogot mégsem lehet akárhogy eszköznek használni. A jognak az egyént kényszerítő aspektusa ugyanúgy erkölcsi tartalma, mint a szabad cselekvés központi magjának politikán felülisége Ignatieffnél.

Két organikus értelmiségi, két, hatalmat támogató és egyben vele szembe is szálló diskurzus, példái a foucault-i hatalomfelfogás törekeny hatalmi viszonyai párhuzamos produktivitásának és rendszeren belüli potenciális visszafordíthatóságának. A liberalizmus egyénközpontú, letről felfelé építkező elméleti magja kiindulópontjánál fogva egyszerre képes megszólítani a Giorgio Agamben által az egyén politikai (*biosz*) és biológiai (*zoē*) létezésére bontott szférákat. A modern demokrácia biopolitikai törekvéseinek megfelelően meg kell határoznia, hol kezdődik és végződik a *biosz* igénye a *zoē* politizálására, vagyis hol húzódik a hatalom korlátját jelentő egyéni politikai szabad cselekvés. Anne-Marie Slaughter és Michael Ignatieff az Irak elleni háború diszkontinuus mozzanatának kontinuitásteremtését célzó érvelésében ugyanúgy találkozunk a tömegekben gondolkodó modern biopolitikai hatalom és az általuk vallott morális individualizmus összeegyeztethetőségének elméleti problémái.

Az egy és a sok ellentétpárját illetően az emberi cselekvőképesség egyéni vagy tömegszempontú vetületének megfelelően marad alul hol az egyik, hol a másik minőség. A biopolitika hatalmi törekvése alapvetően tömegeket lát és mozgat, az univerzális minimum liberális tartalma pedig mindaddig segít a hatalom céljainak megfelelően megkülönböztetni ezeket a tömegeket egymástól, míg az egyes egyén partikuláris szintjére jutó szabadságmérték veszélybe nem kerül, bármelyik tömeghez tartozzék is. A közösség az első számú prioritás, de az egyes egyén politikai cselekvőképessége nem sérülhet. Ellenkező esetben, a hatalommal szembeni ellenállás gyanánt, a normalizáló különbségtételt organikus értelmiségijeink részben felfüggesztik. És erre minden eszközük meg is van: utolsó pillanatban érkező spirituális érvek az anyagi, instrumentális pragmatizmussal szemben.

²⁷ Anne-Marie SLAUGHTER: *Degrading our soldiers and ourselves: America, be beautiful*, The International Herald Tribune 2005. október 28.